

Leefwereld en natuur

WILLY COOLSAET

Het is begrijpelijk dat de recensie door Willy Weyns van mijn boek *Eenzaam in de kosmos/een met de kosmos. Of hoe het hedendaagse denken over de natuur de mens uit zijn leefwereld verjaagt*, Kritiek, Gent, 1998 (verdeling door Epo, Berchem) in *Oikos* ("Gluren naar de natuur van achter een raam ...") (*Oikos*, zomer 1998, blz. 73-75) hoofdzakelijk aandacht heeft voor de ecologische problematiek (ik heb daar zelf ook wel enige aanleiding toe gegeven). Evenwel, mijn essay handelt over onze verhouding tot de natuur in het algemeen en thematiseert het contrast tussen een natuur-zonder-de-mens of een natuur-buiten-de-mens-om met de *leefwereld*. En trouwens dat blijkt zelf direct, want, als het thema van het boek in eerste instantie ecologisch zou zijn, dan zou mijn kritiek op kapitalisme, technologie en (toegepaste) wetenschap er niet onvindbaar in zijn. Neen, het boek poogt enkele argumenten aan te dragen die de menselijke *leefwereld* een centrale plaats moeten geven. Als je wil is het een stukje wijsgerige antropologie, waarbij uiteraard ook het ecologische probleem aan bod komt, vermits onze relatie tot de natuur belangrijke ecologische implicaties heeft. Meteen wil ik ingaan op de slotparagraaf van de recen-

sie van Willy Weyns: betekent het feit dat men het in (door Willy Weyns zelf) belangrijk genoemde zaken oneens is en hierover de discussie aangaat, dat men weigert samen te werken aan "strategieën om adequaat om te springen met onze beperkte kennis en beperkte vrijheid van handelen in tijden van nood"? Dat zie ik niet. Maar nogmaals, mijn tractaat is niet in de eerste plaats ecologisch. Natuurlijk dat mijn essay bepaalde effecten heeft, om maar iets te zeggen, mijn "antropocentrische" kijk leidt ertoe het "triple-systeem van wetenschap, (kapitalistische) economie en technologie (Rudolf Boehm) of het WTK-bestel (Etienne Vermeersch) grondig onder de loep te nemen. Mag ik voor deze benadering verwijzen naar enkele publicaties van mij, o.a. mijn boekje *Producers om te produceren*, en enkele artikelen in *Kritiek* en in *Vlaams marxistisch tijdschrift*?

Maar nu enkele toespitsingen. Willy Weyns stelt het voor alsof mijn boekje een confrontatie is tussen enerzijds Apostel, Kruithof, Vermeersch, Monod, Prigogine en Toulmin, en anderzijds Kant, Feuerbach, Hegel, Nietzsche, Bergson, Boehm, en vooral "het eindigheidsdenken van Merleau-Ponty". Om te begin-

nen, ik treed hoofdzakelijk Vermeersch (in datgene wat ik van hem aanhaal) bij, evenals Monod. En vervolgens, als er iemand is die ik afwijs (hij staat in het verkeerde rijtje) dan is het Hegel. Nietzsche vervolgens "gebruik" ik voor een enkel punt, evenals Bergson (zijn kijk op het belang van de waarneming). Mijn gehele gedachtegang verzet zich tegen zoiets als een verheerlijking van de *wil tot macht* of van een *élan vital*. De lezer wordt door de opsomming die Willy Weyns maakt waarschijnlijk op het verkeerde been gezet. Met het "eindigheidsdenken" van Merleau-Ponty staat het wat anders. Ik neem inderdaad centrale gedachten van de hoofdwerken van Merleau-Ponty (*La structure du comportement* en *Phénoménologie de la perception*) over (hoewel ik mijn essay aanvang met een passage uit het allerlaatste werk van Merleau-Ponty *Le visible et l'invisible*). Maar ik voel veel minder voor de late Merleau-Ponty die een natuurbegrip invoert waarmee ik niet gelukkig kan zijn. Ik vertrek van Merleau-Ponty omdat volgens mij de kern van het fenomenologische gedachtegoed bij hem zo duidelijk aanwezig is: de idee van een in een leefwereldlijke natuur ingevoegd subject dat "ertoe doet" (ook voor de "objectieve" kennis van de zuivere natuur is het een onontbeerlijke voorwaarde)). Mijn betoog is bedoeld om te wijzen op de *eigenheid* van dit stuk specifieke "natuur", de *leefwereld*. Natuurlijk heb ik hier iets wezenlijks van Rudolf Boehm geleerd (die ik, nota bene, slechts een viertal keer in het gesprek betrek en telkens in een louter illustrerende functie). Maar of mijn kijk op het "wetenschappelijk objectivisme" zo maar in overeenstemming is met die van Boehm, is mij zelf allesbehalve duidelijk. Ik wijs geen enkele – laat ons zeggen door de *scientific community* algemeen aanvaarde – bevinding van

de natuurwetenschappen af. Dus ook niet Einstein. En ik zie in *formalisten* uitdrukkingen die ons een en ander over de natuur leren. Fenomenologisch aan dit standpunt is dan weer, en dat ook is Merleau-Ponty, dat als de band met de menselijke leefwereld hierbij wordt doorsneden, we in grote verlegenheid terechtkomen. (De wet van de zwaartekracht van Newton bijvoorbeeld moet te maken hebben met onze ervaringen van zwaarte). Deze verwarring is heden ten dage inderdaad zeer groot, en wellicht precies omdat men niet van de waarneming vertrekt (gereduceerd weliswaar tot uitkijkpost op een 'zuivere' natuur, en verbonden met een navenant denken en ingrijpen) maar van "theorieën" die men wie weet waar gehaald heeft en die op die manier op gratuïte wijze met elkaar in strijd kunnen raken, zonder dat men enige mogelijkheid ziet om tot een keuze te komen. Dat hier een en ander uitgediept zou moeten worden, is inderdaad duidelijk. Wel zie ik dat dit "getheoretiseer" gemakkelijk aanleiding geeft tot het toeschrijven van allerlei eigenschappen aan de natuur die in feite uit menselijke projecties stammen.

Nog de volgende opheldering dringt zich op. Coolsaet, zegt Willy Weyns, ziet de mens los van de natuur, er is een breuk tussen de mens en de kosmos (die zich weerspiegelt in de kloof tussen menswetenschappen en natuurwetenschappen). Maar zo correct kan die uitspraak niet zijn. Ik zeg dat de mens één stuk natuur is, ingevoegd in de 'zuivere' natuur. Het punt is dus *waar* de breuk zich situeert. Volgens mij is de breuk niet drastischer dan tussen dode en levende natuur, of dan tussen planten en dieren, enz. Het gaat mij echter om de *specificiteit* van het stuk natuur dat de mens is. Natuurlijk heeft dat reusachtige conse-

quenties. Om maar iets te zeggen, ik meen te zien dat ik de mens een relatieve vrijheid kan toeschrijven, een principiële afstandelijkheid tot de dingen, tot zichzelf, bewustzijn, en door middel van dit alles *moraliteit*. En dat maakt voor de mens alles anders. Deze *leefwereld* onderscheidt zich van alle natuur-buiten-de-mens. Deze laatste zie ik – ik denk dat dit in onze *ervaring* gegeven is, als we onszelf tenminste niets wijsmaken – als een inert gebeuren, laat het dan tegelijk dynamisch zijn, waarbij alles nu eenmaal loopt zoals het loopt. Ik zie de natuur als *noodzaak plus contingentie*. De noodzaak – de objectieve *rationaliteit* in de realiteit – zit in het feit dat *als* iets bestaat, dan tegelijk zijn *condities* moeten bestaan, die men er uit kan *afleiden*, en dat leidt tot groeiende algemeenheid en abstractie, want, men weet “met de ogen toe” dat als iets bestaat, ook al zijn condities er zijn. En natuurlijk bestaan ook de condities die de genoemde condities ondersteunen, enzovoort. Natuurlijk dat de eerstgenoemde “feitelijkheid” zelf ook veroorzaakt is. Maar het is een absurditeit om aan de tot stand gekomen dingen een eigen oorzakelijke werkzaamheid te ontzeggen. Mijn standpunt veronderstelt in de natuur *discontinuïteit*, die misschien wezenlijk door de werking van de *tijd* gegeven is (alles gaat voorbij, houdt op met werkzaam zijn, en zoals Feuerbach ergens zegt, wat voorbij is, houdt ons ook niet meer in zijn macht). Het dynamische, creatieve aspect dat de hedendaagse beschouwingen over de natuur beklemtonen, is voor mij interessant omdat het de mogelijkheden voorwaarde in zich houdt voor de *leefwereld* als iets specifiek en als iets nieuws. Ik denk misschien dus toch genuanceerd over het feit dat het optreden van de mens “van een totaal andere categorie” is dan het natuurgebeuren, of dat de mens *niet* zou ingevoegd zijn in de natuur

en “buiten de realiteit” zou staan. Ik denk dat ik enkele argumenten voor die stelling heb aangevoerd. Ik zou er nog nieuwe kunnen toevoegen. Ik zou mij op gedachtegangen van Stephen Jay Gould, de beroemde paleontoloog, kunnen steunen, die een soepele darwinistische interpretatie van het leven hanteert. In mijn eigen woorden: laat het juist zijn dat het grote en complexe menselijke brein een machtig instrument is in het “overleven”, het heeft echter eigen gevolgen, die voor de mens alles anders (en zelfs vergeleken met de dieren alles veel moeilijker) maken. De effecten van de darwinistische selectie hoeven niet strikt eenduidig te zijn. Afstandelijkheid, bewustzijn, geheugen, toekomstgerichtheid, enzovoort, betekenen onder andere zijn eigen leven kunnen overzien, zijn dood en die van de anderen kunnen anticiperen (en het is mij een raadsel hoe dit continue besef van de menselijke eindigheid voor het overleven van nut zou kunnen zijn). De mens is een *open perspectief*, hij houdt, via bewustzijn en afstandelijkheid op, in zichzelf opgesloten te zijn, hij kan “onrechtstreekse” wegen bewandelen, die natuurlijk voor het overleven interessant zijn, maar die ook inhouden dat hij zich het lot van andere mensen aantrekt, dat hij onder het lijden van anderen lijdt, maar ook met de anderen gelukkig kan zijn (dat alles maakt wel dat er enig verschil is wat betreft de wijze waarop de natuurwetenschappen en de menswetenschappen, over de mens en zijn wereld praten). En vervolgens zie ik al evenmin het nut in voor de darwinistische selectie van het feit dat de mens allerlei vluchtmaneuvers kan uithalen, vlucht voor de dood in waanachtige identificaties met zogezegd liefdevolle en machtige instanties, zoals God of goden, of de Natuur. En, waar Luc Ferry terecht op wijst, ditzelfde “grote brein” geeft de

mens meteen de mogelijkheid om het meest beestachtige van alle beesten te zijn, de hyena onder de hyena's. Weliswaar impliceert dat geen absolute vrijheid (zoals bij Ferry), want men kan best begrijpen dat de ingevoegdheid van de mens in het leven, dat het stuk leven dat de mens is, hem blijft stuwen in de richting van de wens om voor zichzelf een "goed leven" te wensen, maar helaas, de natuurlijke selectie legt hem geen uitgestippelde richting op. Maakt dit alles nu de kloof tussen mens en dier en plant en natuur immens? In een zekere zin ja en neen tegelijk. De mens is ingevoegd, zoveel is zeker, maar de effecten van zijn gedragingen overstijgen tot op onoverzienbare hoogte de gedragingen van de dieren (ook van de zogenaamde hoogste onder hen). Laat mij opmerken dat ik hier geen pleidooi hou voor de grootheid, de superioriteit, van de mens. Deze idee is zelf van objectivistische huize, dicht zelf de mens in de natuur een zinvolle, doelgerichte plaats toe. Ik beklemtoon de contingentie, de facticiteit van de mens (en niet alleen van de mens natuurlijk). We zijn wie we zijn, en laten we van dit zijn iets maken. Dat is mijn boodschap.

Toch begrijp ik vele uitspraken van Willy Weyns. Immers hij wil veel meer zien in de band van de mens met de natuur dan ik geneigd ben. Een zinnetje zoals "Om potentialiteiten voor huidig menselijk leven en toekomstig leven tout court die biodiversiteit en ecosystemen uitmaken, heeft Coolsaet geen oog", doet mij dat begrijpen (er zijn nog andere uitspraken). Natuurlijk heb ik wel oog voor de menselijke mogelijkheden, maar mijn idee is dat de mens zich niet hoeft te bekreunen om de natuur "op zich" (natuurlijk wel om de huidige natuur, want die is fundament van onze *leefwereld*), een "zuivere" natuur die zich

wel ontwikkelt, vernieuwt, enzovoort, maar waarbij het zo is dat al deze termen voor ons en voor de mensheid in haar geheel geen betekenis hebben. Laat mij verwijzen naar het belangrijke artikel van Ullrich Melle in *Oikos*, herfst 1997 ("Het milieuoptimisme") waarin gewezen wordt op de huidige inzichten in de onverwoestbaarheid, onkwetsbaarheid van de natuur, en zelfs op de belachelijke *hubris* van de mens die zou durven menen dat hij tot de vernietiging van de natuur in staat zou zijn. Maar tegen de mening van de door Ullrich aangehaalde auteur Easterbrook zie ik daar geen reden tot optimisme in, want dat de natuur haar werk doet, houdt toch geen enkele belofte in voor ons mensen, en, let wel, de vernieuwing van de natuur, de innovativiteit en de creativiteit ervan, spelen zich af op een kosmische tijdschaal, die voor de huidige mensheid en voor de mensheid tout court volkomen irrelevant is. Men moet theïstische bokkensprongen uithalen zoals Easterbrook ook lijkt te doen, om de mens dan toch zijn eminente plaats te bezorgen in dit kosmische gebeuren. Dat gaat zelfs zo ver dat voorzien wordt dat de mensheid ooit naar andere planeten verhuist. Maar helaas het is niet in te zien hoe deze "zuivere" natuur voor de mensen "vriendelijk" zou zijn. Hij is hoofdzakelijk een zinloos spel van vernietigen en scheppen, sterrennevels, melkwegen, explosies, zonder enig doel of plan. Het staat iedereen vrij in de natuur allerlei menselijke al te menselijke verzuchtingen te projecteren, maar laten we ons toch afvragen of die ons kunnen helpen. Worden we *onsterfelijk* door ons te identificeren met een mensheid die ooit zal overleven door naar andere planeten te trekken? En in godsnaam wat kan het ons opleveren om ons te identificeren met dit machtige, verwoestende en scheppende gebeuren

dat in bijna alles lijkt haaks te staan op onze belangen als eindige mensen?

I apologize voor een overbodig woord (“moeten” (blz. 92) in de zin “De natuur is het geheel van voorwaarden die het menselijke leven mogelijk moeten maken”) – die mij de beschuldiging oplevert dat ook ik mij aan het antropisch principe bezondig. Maar het gehele essay insinueert het tegenovergestelde. Natuurlijk dat de mens niet kan bestaan als niet zekere voorwaarden vervuld zijn. Maar ik denk duidelijk gemaakt te hebben dat die voorwaarden niet onverbiddelijk tot het bestaan van mensen moet leiden. Willy Weyns gaat verder: “Alsof de mens de zin en het eindpunt van de evolutie van het leven op aarde is”. Maar dat is helemaal mijn mening niet. Ik slaag er zelfs niet in om ook maar een enkel valabel argument te vinden dat deze gedachte zou kunnen ondersteunen. De gedachte interesseert mij zelfs niet, omdat ik resoluut weiger op kosmisch standpunt te gaan staan: dat dit voor de mens niet interessant is, is toch mijn gehele betoog. Wat ik “in te brengen heb tegen Naess’ topnorm ‘zelfontplooiing van elk levend wezen”, dat had Willy Weyns graag vernomen. Maar stel dat men aan die ontplooiing belang zou hechten, laat de natuur daar dan zelf voor zorgen. Maar trouwens de natuur zelf brengt dat niet op. Lees het artikel van Ullrich Melle. Is de natuur “eindig” (blz. 75)? (Ik heb op spijtige manier een paragraaf de titel meegegeven “over de eindigheid en de contingentie van het universum”, in feite gaat het daar helemaal niet over de eindigheid, veeleer over de *oneindige* zuivere natuur, maar het centrale punt is de contingentie; als men evenwel *oneindigheid* tegenover *contingentie* zou plaatsen, zou de titel toch correct blijken te zijn, en dat was ook mijn punt).

Nog een persoonlijke noot. Ik bewonder Apostel zeer (en ook Kruithof), en ik heb ook gezegd waarom. Moet dit echter impliceren dat men de discussie met zijn inzichten uit de weg gaat? Dat lijkt mij absurd, en pijnlijk voor Apostel zelf. En neem ik zijn stellingen niet ter kennis (blz. 75)?

Ik pleit voor de erkenning van de eindige mens in een oneindige natuur. Ik denk dat ik op die basis zelfs “respect” voor de natuur kan opbrengen (maar dan wel de natuur waarmee we als leefwereldlijke mensen geconfronteerd zijn). Dat is mijn antropocentrisme, dat zich van het traditionele onderscheidt door de positieve verwijzing naar de menselijke *eindigheid*. Ik zou mijn visie willen illustreren met twee gedichten van Herman de Coninck, die samen goed uitdrukken op welke wijze de mens in het leven staat (*Schoolslag*, blz. 13, blz. 12).

Overal

Sponskleurige maan.

Sponsachtige gaten in de maan. Het verre. Wij, na onze dood.

Spons wist alles uit wat op het zwarte bord heeft gestaan.

Nieuwe maan: haakjes-openen-teken.

Een vrouw die alleen haar lippen heeft aangedaan, haar wrede.

Laatste kwartier, haakjes sluiten.

Tussen twee grijnslachen in wordt er bestaan.

Snowmass village

*Wij zaten op een rots in je tuin,
uitkijkend over. Er was veel beneden.
Er was ook boven, melkweg,
hiernamaals.*

*Van geboorte of dood, zei jij of ik, blijft
het eerste toch het grootste wonder.*

Sterren. Wij waren zeer onder.

Ons: wij konden zeer zonder.

Om te eindigen – het is misschien nuttig te verwijzen naar de passage waaruit Willy Weyns zijn titel lijkt gehaald te hebben (blz. 90). Het gaat daar om de onherbergzaamheid van een natuur zoals het regenwoud, een niet bepaald menselijke woonstede. De mens moet de natuur bewoonbaar maken. De zuivere natuur is alleen interessant vanuit een kennisoogpunt, of vanuit een esthetisch gezichtspunt. Ik wijs deze gezichtspunten niet af, maar men kan er onze relatie tot de natuur niet op funderen. Liever dan beschouwing heb ik *praxis*. We hebben er alle baat bij de standpunten niet door elkaar te haspelen.

Willy Coolşaet is hoogleraar filosofie aan de Universiteit Gent.